

Жаңылыц цеццц

(К Е Л В Р)

Нарн суух үзгәс нарн гарх үзгүр, хаврин теньгрәр овхл цагъан үүрмг үүлд аргъулхн көвнә, дора, апрель сарин усна токталмудар дүүрсн, цевьртсн теегәс хәләхлә, цеврәр утгәгдсн кирго цагъан, торгън нооста, тоолдж болшго олт хөбдиг күн үрвүләд туудж йовх болдж медднә.

Теньгр мет ик энъ-зах уга китн теегәр, күрч болшго олт үүлд метәр, савгәр нооста нохасар бүслгдсн хош хон, улмта бор газрт кәлиньн мәрән үлдәд, делдж идшлдж йовна.

Эн мандлсн сәәхн цевр агъарта брүн, хөд увлин утлыта блн-түрү үзсәннн хөбн, кошарас газр идгүр шин өклдж гарч йовна. Эцин, турнъха, бузр нооста, газр мет борлдж одсн хөд толгъасан өкәлгәд, чидлнь чилсн нәрхн кәлән әрә көндәд йовна. Цасн минь одахн хәәләд, хуучн шдгин йозурмуд — шүрүн шарлджи, давтналгддж харлдж одсн буурлада, гаджрха хамхул илдж гарв, болв блн хөд бөгдилдәд, чингтә урлан көндәлдж, үмисн гашун хамтхс ховдгәр кевлдәд, гирлгән түшәд, өмннь күндәр ишкәд йовдж йовх Эцкин ардас үрвәд уралан йовдж йовна.

Тиигдж — Эцк — гидж көгшн хөбчиг энүнд бәәсн улс цугтан нерәдцхәнә. Хол теегин ав дунд бәәх, хө өскдг совхозин ганцхн тооч Эцкин нериг күццднн меддг болх, юнъгәд гихлә, сар болгън Эцкин джалвинь бичдг өгдг билә, тер джалвинь итклин цаасар, ус зөбдг шофер Эцкд күргдг өгдг билә.

Эн хумхл теегт Эцк төрәд, өсдж-босдж көгшрсн болдг. Хазгин Теньгин көвәгъәс авн, Көк тенъгсин шар көвә күртл, Терек голас авн Идглин ик тоха күртл — эн голмудин хоорнд, энъ-зах уга ик әджго көдә тегналана, көкрсн сәмудг чигн, сергмдгтә ө-шугъу модд чигн, ургъсн бурас чигн энүнд уга билә, — зуг буурлада, тавг-шарлджи, цагъан өвсн салькнд нәәхлдж шухтндг, хуждрта хагмуднь тагчк гилвкдг үзгдг, теегин хурдн гөрәсн багарн хая әрләдг гүүцхәдг, тенъгрин наагъур гексс цевдг делдг. Теегин туургсн мөнъкин тагчкиг юн чигн әвдг уга билә.

А-чимән уга, дүнъ-дүләд Эцк кезәнәгтә иджлдсн. Зуг зәрмдән, әврәнн дарук хөбчирт хойр-гурвн амн үгәр ахрар келднн, дакад хөбдләри,

ик көк барг Серкола, нарила, тег деегәр нисдж йовсн тогърудла, хорджньнурар хаврар әрә джиржньндж гүүгъәд, ховдг блн газрт уугад уга болдж оддг цасна уснла хая күүндг билә...

Өндр нургъта, өргн әэмтә, далдгәр чеедгтә Эцк, әргдж ардан хәләлго, хөбнә өмн йовднн. Китн салькн хойрт шатад корджисн чирәнн энъкгр бүркг төвшүн өнъгән алдхш, буурл сахлиннь дор, шүрүн урлнь батар

хавчата. Нег зүсн аятәгбәр гүргдж, шурджньнсн, Эцкин таалмджар болдг хөөднн арднн дахлддж йовла, тегәд эн, унгъна арсар уйсн, кев-яиз уга дахта көгшн Бадм хөбдин барун бийднн алдл уга хурцар хардж йовхднн, хойрдгч хөбч, хар күмсгтә хазг Евдоким — (хөбчнр терүг Доньк—гидж нерәдцхәдг билә), чилшго дуугъан дуулад йовдг болв чигн, нег чигн хө ард үлдәлгө йовхднн лавта ицдг билә.

Көгшн Бадмиг Эцк джирн джилин туршарт меддг билә. Революцас урд, хө өскдг баптист Мазаев байнд эн хойр яльч йовла, дакад дан болх күртл, дәннә түрүн джилмүдт совхозд хөбчнр болдж көлджәхлә. Цон джилд Бадм Сибирьт бәәлә, модна көдлмш кеджәлә, дакад хәрү ирәд, күүкән техникумд орулчкәд, бийнь хуучн авъя-сарн теегт ирәд, Эцкиг хәәдг олдж авад, энүнд нөкднн болдж сурдж орв.

Эцкин нилчд бактсн, бөк болчкәд әлә-әзд, Доньк хойр джил урд күүрт болсн нәәрт, бийләри мейәрксн көвүг алн гүвдәд, утхар шааадж сөрв өгәд, әлә-әзд йовдл гаргъсндән хойр джилд түүрмд суугъад, гарч ирәд, тег темцдж ирв. Эки автан Эцк дурго болад, уурлад йовдг билә, дакад джөблрдж одв. Давсн үвл догшн шуургънла, хөбнәс салад үлдсн икр хойр хургъ хәәнәв гидж сән дурар Доньк гарад, сөбни дуусн кеер төбрәд, чирә, гаран көлдәгъәд, тер бийнь хургъдиг өвртән дүрдж дулатхад, хашаднн авч ирлә, терүнәс авн Эцк джөблрв...

Бадмин тускар, Донькин тускар, блн хөбдин тускар санад, гертлсн сәәхн нарн гарч ода бийнь сәәнәр хагсагъад уга чингтә газрар Эцк йовад йовна, терүнә хурц хәләд әнд-тендән болсн тоотиг алдл уга харвна. Өөрхид бәәсн хар шарлджи заагас, хавр ирдж йовхиг зәнъглдг — торгъа сәрвдж нисв; нисн йовдж дәәвләд, үргсн, алнътрсн бәәдлтәгбәр, джиргәдж бахнь хансн мет көк-ценъкр, йорал уга тенъгрт уредж одсн метәр, тагчк болдж одв. Эн, барун бийднн газрур наалддж кевтсн, шарнъху баг цагъан өвсн заагур, хуучн өвснә түнгъ заагур нилх ногъан зеллдж көкрв.

Эннь юн билә?

Ут сәәхн күзүгъән сунъгъад, өвләддж дживрән дайллада цасн цыбан хунмуд деер өөрхнәр нисдж йовцхана. Эдн зеллгъән хая-хая әвдәд, сагддж нег-негән дуудлдна, тегәд, тиигсн цагтан, негл холд цөксн хонъх дживн-снн мет, утар татсн, уурч йовх ә мет дживнндж сонъсгднә.

«Ардагшан, нуурур нисдж йовна», — гидж Эцк санв. Өргн голмуд, тенъгсмүд, далас, тәдәнәр келхлә, көгшн хөбч нам зүүдндән чигн үзәд уга тоотиг цугтнь эдн үздж чаддг, нүүдг цагъан шовудт үлү үзгч ухан гентгн өвгиг гашудулв.

Сүрг цагъан шовудин баран тасрхла, ганцарн үлдсн нег цагъан хуниг Эцк үзв. Эн хун шавта, әс гидж дегд хол, күнд хаалгәд муурч йовдг болх. Зүн дживр талан дальджигъәд.

бөөдөн бээдлтэгээр эн дорагьур нисдэг йовна.

— Хяамн көвүм ягъвч? — гидж харм төрдж Эцк энүнд келв.

«Көвүм» гидж күцц келтлэн, кези-нэ мартгдсн, дээнд алгдсн көвүн сананды ордж, урдк кевтэн бийинь ирвэтрүлдж, зүркинь шарклулв.

Эцкдэн тер ганц көвүн билэ. Эк утагьар тер өслэ. Көвүн төрсн дару экнь оньгрдж одла. Эцкнь көвүгьан хөбнэ үсэр асрад, кү келэ, хөөгьан хэрүлхлэрн чигн саллго, теегэр те-в-рэд йовдг билэ, тигтэ йовтл көвүн төгрк чиратэ, улан халхта көвүн болдж өсв. Эрт, хаврин түрүнэс авн намрин серүн ортл тер көл нүцкэр гүүдг билэ, кесг сардан үсән хяач-лүлдмн биш, тегад терүна эс самл-гн хоовр үснь шавшад, негл цег-гн хамтхасн мет гилвкдмн. Цагнь ирхлэ, сургьульта улсин селвгэр, эцкнь көвүгьан сургьульд йовулла. Балгьснас өссн-боссн газрун гурв дакдж көвүн ирдг билэ, дакад хая-хая ирдг болв. Эцкнь санад зовад бээв, болв дотран көвүгьарн бахтдг билэ.

Дакад дән эклв. Көвүн фронтур йовв. Хая-хая бичг илгэдмн, нег чигн зург илгэсн уга, тегад фронтин дог-шн гал, товин ниргсн догдлгьн дунд, догшн киитнд шатдж көрджисн саяхн бадм цегг мет, төгрк чиратэ, могоьлцг улан халхта, хоньгьр үстэ көвүн өдр болгьн, сө болгьн, зальнь буурдж, үксн болдж Эцкд медгдг билэ.

Көвүн дээнд алгдснэ тускиг зань-глчг бичкн цаасн, дээна сүүлэр ирв. Презентэр кесн плащинь хавтгд овхозин директор эн цаасиг кесгтэн

хадгьлв, холд бээсн хонд ирхлэрн, Эцкиг олдж авад, гилс гигьад халэ-кьад, тигтэ цаасиг хавтхасн гаргьддж авад, үгмүдинь неджэдэр таслдж кел-лэд, умшдг өгв:

«Советск Төрскнэ нер болн тус-тан баялгь харсдг йовад... тана кө-вүн... Берлинүр дэврдж йовад... ба-а-а-а-а кевар алгдв... Зееловск бөдмд, ах-дүүгьин үкэрт оршагдв...»

Тигхд Эцк уульсн уга. Зуг чи-рәнн, цө мет хумхарад одв. Дирек-торас цаасиг авчкэд, эвталад эвкдж авчкэд, гарч йовсн хөбнәннь ардас нүгдгьлэйд, йрвэд гарв. Көвүнәннь орден — алтн тольта Улан Одн, совхозд илгэсн өдр чигн эн уульсн уга.

Джилмүд давб. Сургьуль-эрдм төрүц медгго Эцк, көвүнәннь алгд-сна туск цаасиг чееджэр дасад авчкв, тегад ганцарн бээсн цагтан: «баа-а-а кевар алгдв... Ах-дүүгьин үкэрт ор-шагдв...» гисн алх мет покджах үг-мүдиг давтдж келэд йовдг болв.

Тер мет ода чигн: хөбнэ өмн йовн йовдж, Эцк бөркг дуугьар давтв:

— Ах-дүүгьин үкэрт... Тигхлэ тер ганцарн теңд бишдж... тиим ахнр-дүүнр теңд дала болджахов.

Ардан көлин а соньсчкэд, Эцк эргэд халэв. Бадм Эцкүр ирдж йовдж. Хар чиратэ, өргн шаната, гейүрсн, дару нүдтэ, буурлтад бээсн шалдрнэ сахлан келэрн долан, эн сурврта бээдлтэгьэр Эцкүр халэв.

— Ягъвч, Бадм? — гидж Эцк сурв.

Джулврсн шар дахиннь хормагь-инь-Бадм секн, келв:

Хөөгьән барун талагшан эргүлх кергтэ. Сала барун талагшан баянэ, чи зүн талагшан эргүлвч. Зүн бий тал усн уга.

— Ягъад барун талагшан бол-джахмб? — гидж Эцк уурдж келв. — Бидн гурвн хотхрт ода чигн күрэд угалм.

— Гурвн хотхртн теңд баянэ, — гигьад Бадм гирлгэрн заав. — Барун бий тал эргхмн гидж келдженäv.

— Не болг, барун бий талан эр-гүл...

Бадмин келен худжрта гурвн хотхр, теегин матьхлэсн салан хагар гурв эргүлдж буселджалэ. Хаврин туршарт амтэхн усн түүнд бээдг би-лэ, хаврин сүүлэр, ширгэ бээддж, гашурдж оддг болв чигн, юонд болв чигн дассн, шалг уга хөөдиг тер усар услдж болдг билэ.

Нохасар донь авад хөөдиг барун талагшан залад, усн токтсн хагур орулв. Олн хөд усиг дурта-дурго хойрин заагар уугьад, нег-негән шөргэлдэд, олн зүсн дуугьар мааль-лдв.

Хөд амрхд хүүрэ газр олдж авч-кад, Эцк Бадмур хяакрв:

— Болг! Зогса!

Эцк Бадм хойр хөөдиг кевтүлтл, Доньк дегатэ төмр гас газрт шаач-кад, улан мөнгьн хяаснд ус кетгэд, терүндән дүүджлэд буурлда цуглулдж авад, гал шатав. Омун буурлда муу-гьар халэв. Салькнэ хагссн цагьан өвсэр Доньк деераснь өр өгв. Эргүлнэ суусн хөбчнриг утагьр дардж заль бөдән дэрвкв.

— Ямаран гашун! — гидж ута-нас нүдән бүрилгьдг, Доньк бурв.

Бадмин ширтсн халэц зальд тусв. Хойр бичкн хар гарарн өвдгән те-в-рдж сууджагьад, уха туньгьасн бээдлтэгьэр тер иигдж келв:

— Сибирьт, ө-шугьу модн йир ик, дала. Альдаран ишкв чигн мел модд. Тайга гидж нерэдгднэ. Бидн тайгад баягьад, модд чавчдг билэвдн. Зуг унтхларн зүүдидән тег үздг билэвдн. Теегэр йовсн болад, нег чигн модн уга болсн болад, теңгьр үзгдэд, зун дуунад цугтан үзгдсн болад, нарн герлтэд, эргүлнэгьдән — зерд голта адун, хөд...

Эцк такчг баяв. Галин көвэд Доньк эвтэ кевар йовгьн сун-босн, хөбнэ хатачисн мах утлад, хяаснд тавджа-сиг нүднәннь бульгьгар эн халэ-джанэ.

— Нег джил давб, дарук джилнь давб, джилмүд ирэд, давад йовв. Тер орх дурм күрв. Намаг балгь-снд үлдэхэр седв. Уга, би балгьснд үлдшгов, хө хэрүлхэр келүв, — гидж Бадм нээхлдж цааранднь келв.

— Давсинь саянэр күцэ, маньгьрс бича арвл — гидж Эцк Донькд келв. Хагин тус деер цагьан сүүлтэ гекс омгтагьар дживрән делдж чер-внэ. Нег зүсн бор газр деер үзгдсн тоот, шагшг болгьниг, довун болгь-ниг, хотхр болгьниг күрч болшго

деер, холас эн шиндждж, ширтдж халэлад йовна. Болв, таалмдж уга, киитн газр ода бийнь серэд уга, уурнь бөдән гарад уга билэ.

Салькн теегэр хүвсхэд, цагьан өвс нээхлүлэд оркв.

Уран пэгүлэд буселджасн хяасиг Доньк дегатгьаснь сугьлад авб. Өдм-гән зүслэд, хөбчнр, модн ухрән харджннулад, децг шуукрлэд ор-цхав. Солно зүстэ гурвн барг ноха, түдүхнд кевткэд, күүнэ көндрлгьн болгьниг халэлдв. Неджягьад зүсм өдмг Эцк теңд хайдж өгв.

Халун шөлән уучкад, Бадм, бийнь кесн ганзан гаргьдг авад, гал кел уга, амндан зуув.

— Юмб, тамк угай, — гидж мааскьлад, Доньк сурв.

Эцк маньгьсигьад одв, салдс шар күлтин хавтхсиг даран-даранднь көлврүлдж эргүлв. Альхан делгэд, тамкин үлдинг болн тамкин хогиг хавтхан гүвэд, кедж авб. Хургьарн альхан илэд, тамк дотрас өдмгин үүрмг, көвнэгьин тасрхас авад хай-джагьад, нарн цецгин яс олдж авб. Цагьан ирмгтэ, үүрмг бор ясч бээдж.

(Цаарандкнь барлгдхмн).

